

מלחמת התורה במלחמה

הרב יהודה שביב

נתיבות שלום או מלחמת רשות

המתחקה אחר יחסה של התורה לתופעת המלחמה, ניצב בפני פליאה גדולה. מחד, ברור לכאורה שהתורה שוללת כל מלחמה. היא עצמה מהווה ניגוד גמור למלחמה ולחזיונותיה. הן "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום". כל כולה של תורה לא באה אלא לעשות שלום: "גדול השלום, שכל התורה כולה ניתנה לעשות שלום בעולם, שנאמר: 'דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום'" (רמב"ם סוף ספר זמנים). תורה אוסרת רצח, הרס, גזל והשחתה ואילו מלחמה נותנת כאילו הכשר למתועבים שבמעשים, כרצח והשחתה. והיא – המלחמה – לוכדת ברשתה אף טובים וכשרים שבבני אדם, שמזומנים הם באותה שעה לכלות ולאבד, להשמיד ולהרוס.

מאיך מפתיע ביותר שאין מגלים בתורה איסור מפורש על מלחמה. אדרבה, אף מצינו מושג "מלחמת מצוה" (משנה סוטה ס"ח). אמנם, יש להדגיש כי לא המלחמה כשלעצמה היא המצוה, אלא הערך שלמענו נלחמים. לא מצות מלחמה כאן אלא מלחמה למען מצוה. כך מצות כיבוש ארץ ישראל, מחייבת עמלק, הצלת ישראל מיד צר. וודאי הדבר, שאם ניתן להשיג ולקיים ערכים אלה בדרכי שלום, אין לצאת למלחמה?

1. אף עובר לנתינתה כבר לימדה היא דרכי שלום. ומשה רבנו הוא שלמד ולימד. "ואשלח מלאכים ממדבר קדמות אל סיחון... דברי שלום לאמר" (דברים ב, כו). והבהיר רש"י "אף על פי שלא ציוונו המקום לקרוא לסיחון לשלום, למדתי ממדבר סיני, מן התורה שקדמה לעולם – בשבא הקב"ה ליתנה לישראל חזר אותה על עשו וישמעאל וגלוי לפניו שלא יקבלוה ואף על פי כן פתח להם בשלום. אף אני קרמתי את סיחון בדרכי שלום". באמת לא זו בלבד שלא ציווהו המקום לקרוא לשלום, אלא שציווהו ציווי הפוך, – להילחם ולהחרים. "אמר לו הקב"ה: אני אמרתי החרם תחרימם וגו' ואתה באתה עליהם בשלום" (תנחומא צח, ה) שמא תאמר יענש על שלא מילא בקפדנות אחר הצו וחידש מדעתו קריאה לשלום, לא כך הדבר. אדרבא, עוד זכה לכך שאשר חידש מדעתו יקבע מעתה כדרישתה של תורה, "...היין בדרך שאמרת כך אני אעשה, שנאמר 'כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום', לכך נאמר 'דרכיה דרכי נועם'..." (שם).

וראה עוד להלן פרק קריאה לשלום בעת מלחמה.
2. מכאן: "שלשה כתבים שלח יהושע, עד שלא נבנס לארץ. הראשון שלח להם 'מי שרצה לברוח יברח, וחזר ושלח – 'מי שרצה להשלים ישלים'. וחזר ושלח – 'מי שרצה לעשות מלחמה יעשה' (רמב"ם, הלכות מלכים פ"ג, ה. עפי' תלמוד ירושלמי שביעית, פרק ו).

אלא שההלכה מדברת גם על מלחמת רשות. היינו מלחמה למען ערך שאינו מוגדר כמצוה נכבדה עד כדי החובה להילחם למענו, רצונך – הילחם למענו, רצונך – הימנע. כמו מלחמה שעורך מלך ישראל "להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו" (רמב"ם, מלכים פ"ה, א). אפשר תתיר התורה מלחמה על כל מוראותיה למען הרבות גדולתו ושמעו של המלך? כלום תיתכן בכלל התייחסות, כאילו נייטראלית של תורה לתופעה של מלחמה יזומה לצרכים המוגדרים כרשות?³

אמנם, הגבלות יש למלחמת הרשות: "אין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד" (משנה סנהדרין פ"א, ה). אלא ששאלה גדולה היא אם ההיודקקות לסנהדרין היא לעצם הקריאה למלחמה או לכפיית העם להילחם, או שמא כל עצמה של ההימלכות אינה אלא להיוועץ או לשתף הסנהדרין בתפילה.⁴ בין כך ובין כך הבעיה במקומה עומדת; מדוע לא שללה התורה את המלחמה מכל וכל, ולמיצער את זו הקרויה מלחמת רשות.

מלכות – בלם או מאיץ

להבנת העניין יש לנסות להעמיק בנושא. העמקה בנפש והעמקה בתורה. רוח היא באנוש ונטייה טבועה עמוק בתוכו להיות מתנצח עם זולתו ונלחם עימו. והרי זה עולה ממדרש: "א"ר סימון: בשעה שבא הקב"ה לבראת את אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כיתות וחוברות חבורות: מהם אומרים יברא ומהם אומרים אל יברא... חסד אמר: יברא – שהוא גומל חסדים. ואמת אמר: אל יברא – שכולו שקרים, צדק אמר: יברא – שהוא עושה צדקות. שלום אמר: אל יברא – דכוליה קטטה" (בראשית רבה ח, ה). הרי לנו מטבעו, מטבע יצירתו, האדם כולו קטטה, וטבע זה יש בכוחו להרוס, לחבל ולהשחית. אשר על כן הדריך רבי חנינא סגן הכהנים: "הווי מתפלל בשלומה של מלכות, שאילמלא מוראה, איש את רעהו חיים בלעו" (אבות, ג, ב). אלא שמלכות אמורה להבטיח שלום פנימי, בכוחה להפוך היחידים לציבור ולקבוע בתוכו סדר ומשטר, אך בד בבד היא עצמה עשויה לשמש מכשיר להרחבת ממדיה של תופעת המלחמה. לא עוד מלחמת איש ברעהו אלא מלחמת מלכות ברעותה. וכבר אנו יודעים מן ההיסטוריה כמה גדולה הרעה, הצרה וההשחחה שבמלחמת מלכויות, ולא בכמות בלבד הדברים אמורים אלא גם בתוכן. שאם ממלחמות יחידים מושכים טובי בני אדם את ידיהם, הרי שבמלחמות לאומים משתתפים יחדיו טובים ורעים. והדבקות במלחמה מעין זו למצוה רבה תיחשב. נמצא, מלכות יש בה משום פיתרון חיצוני, פיתרון זמני בלבד, ובו עצמו בפיתרון הזמני החיצוני טמון זרע פורענות חמורה יותר.

3. אמנם ראה בספר "מקום שמואל" סימן ת שהבין המושג רשות כאן רק ביחס למלחמות חובה, אך גם מלחמות זלו מצוה. וראה בדברי הר"ש ישראלי בספרו "עמוד הימני" סימן יד שרצה דבריו. האם קיים מושג של מלחמות רשות לגבי גויים בינם לבין עצמם? מסתבר שאחרונים נהלקו בדבר. ראה על כך בספרו של הרב זוין "לאור ההלכה" פרק המלחמה עמ' יז-יח.

4. כעולה מדברי רש"י בברכות ג ע"ב. האריך בבירורים אלו הר"י אריאלי בספרו "ענינים למשפט" בברכות שם ובסנהדרין טו ע"א. אכן אצל גויים, שאין גורם מגביל בסנהדרין, יש דעה שמלחמת רשות אסורה, ראה הערה 3.

זאת ועוד, יש שתאוות הלב חזקות אף מכוחה העוצר של מלכות, וכנגדן יכולה לעמוד רק יראת אלהים. כבר ביטא עניין זה אבינו אברהם בהטעימו באוזני מלך פלישתים "רק אין יראת אלהים במקום הזה, והרגוני על דבר אשתי" (בראשית כ, יא). אכן, מזה הטעם נשואות עיניהם של טובי בני אדם לימים יבואו, עת תיכון ממשלתו העולמית של המלך המשיח, אשר ישב "ושפט בין הגויים והוכיח לעמים רבים" (ישעיהו ב, ד), והוא מלא ביראת אלהים, ככתוב: "ונחה עליו רוח ה'... רוח דעת ויראת ה' והריחו ביראת ה'" (שם יא, ב-ג). או אז, — "זכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (שם ב, ד).⁵
ועד או?!

המשמעות העכשווית של חזון אחרית הימים

יש הרואה בדחיקת חזון השלום אלי אחרית הימים משום יאוש והשלמה עם אופיים המלחמתי של ימי ההווה. אף הרחיק לכת לטעון כי דווקא דחיקה זאת משמשת מאיץ למלחמות עכשוויות, בהפנתה את נקיפות המצפון המוסרי אל ימים רחוקים שאינם מעלמא הדין.⁶

אלא שאם כלפי חזונות נביאי ישראל מכוונים דבריו, ודאי שגה. שכן דבר הנבואה גם ואולי ביותר, אלו המדברים באחרית הימים — מפוצצים באוזני כל הדורות כולם, ומסר חינוכי יש בהם. כל דור דור אפשר שהוא דור אחרון, דור בו יתגשמו נבואות האחרית. ימות המשיח הם ימים אפשריים תמיד, ואין הדבר תלוי אלא ברצונם, בהתכוונותם ובמעשיהם של בני אדם. הן כך, כביכול, משמיע המלך המשיח עצמו באוזני רבי יהושע בין לוי. הלז שואלו "לאימתי אתי מר", והוא משיב "היום" וכשעובר היום ומשיח לא בא, ורבי יהושע בן לוי מתלונן באוזני אליהו זכור לטוב, על שלא קיים המשיח דבריו, מבהיר אליהו כי אכן "היום" היה בא, אלא שתנאי יש בדבר: "היום אם בקולו תשמעו" (סנהדרין צח ע"א). נמצא, לא השלכה לימים רחוקים והתנערות ממחויבות אישית וציבורית כאן, אלא הצבת תמרוצים וציונים, ותביעה מתמדת לילך בדרך זו.

עוד זאת נשמע לנו מחזון אחרית הימים, כי המלחמה רעה גדולה ער מאד היא, ואין לה ולא לאביזריה כל יסוד חיובי:

"לא יצא האיש לא בסייף ולא בקשת ולא בתריס ולא באלה ולא ברומח ואם יצא חייב חסאת, רבי אליעזר אומר: תכשיטין הן לו. וחכמים אומרים: אינן אלא לגנאי, שנאמר: 'זכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה'" (שבת פ"ו, מ"ד).

5. וזו בשורתו הראשונה של מלך המשיח, כמתואר בפרק השלום: "רבי יוסי הגלילי אומר: גדול הוא השלום, שבשעה שמלך המשיח נגלה לישראל, אין פותח אלא בשלום שנאמר: 'מה נאו על הזרעים רגלי מבשר משמיע שלום'".

6. ראה צ' לם "מלחמה וחינוך" ספריה מן המוקד, הרצאת עם עובד, תל-אביב תשל"ו.

כלום צריך לומר שהלכה כחכמים?

בהגות הכללית רווחה דעה שונה. בעיני היוונים הקדמונים היתה המלחמה תופעה טבעית וחלק מהוויית חיים רגילה ומקובלת, לא רק למעשה אלא גם להלכה. ויש מי שהעלה על נס את חזיון המלחמה ודיבר על ההארמוניה הנצרת מתוך מאבק נצחי בין ניגודים בטבע היקום⁷. בתקופות מאוחרות היו הוגים וחוקרי נפש שראו בתוקפנות יצר בסיסי באדם, אם תולדת תסכול אם תגובה לקשיים פנימיים. באחת – תופעה נתונה, טבעית ובסיסית, שעלינו לפרשה. אך כלום יש בידינו לשנותה? כלום ניתן להילחם נגד נתון טבעי ובסיסי? שאם לפנינו תגובה או מעשה, הנובע משיקול שכלי, ניתן להתמודד עמהם באמצעות חינוך וירידה לשורשי העניין, אך אם מדובר בנתון טבעי כיצד ישתחרר האדם מנתון זה, כיצד תיגאל האנושות מאימת המלחמה?

מאלפים בזה דברי הרמב"ם:

“אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נוהג, וזה שנאמר בישיעה י'גר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירביץ' – משל וחיידה. ענין הדבר: שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכ"רם המשולים כזאב ונמר... ויחזרו כולם לדת האמת, ולא יגזלו ולא ישחיתו, אלא יאכלו דבר המותר בנחת עם ישראל” (הלכות מלכים פי"ב, א).

דברים טבעיים לא ישתנו, יצרם הרע של רשעי בני האדם ישתנה. משמע כי גם אם נראה לנו שדבר זה הפך לטבע, עדיין בר שינוי הוא. אפשר לה לאנושות להתחנך לקראת אותם ימים, ואם אפשר, כי אז צריכה היא להתחנך לכך⁸. ניתן איפוא לסכם: לא שללה התורה מלחמה מכל וכל, שכן כאילו טבע נטוע הוא באדם, ואין דרכה של תורה ללחום ישירות בטבעים נתונים, שהתעלמות וקל וחומר עימות לא יצלחו. אלא דיברה תורה כנגד יצר הרע⁹, ובדרכיה שלה היא באה לחנך,

7. הרקליטוס, הפילוסוף היווני, אף הוא אמר: “המלחמה היא אבי הכל, מלך הכל” (מצוטט בכתב העת “מחשבות” מס' 52 חשוון תשמ"ד). וראה באנציקלופדיה העברית ערך “מלחמה” דעות הוגים לתקופותיהם על חזיון המלחמה, וראה גם מאמרו של הרב מ' פירון “המלחמה בהשקפת היהדות”, בסקירה חודשית, ירחון לקציני צה"ל, אפריל 1977. על מניעים שונים למלחמה ולתוקפנות ניתן לעמוד מתוך מדרש חכמים, המדבר על המאבק שבין קין והבל: “על מה היו מדיינים? אמרו: בואו ונחלוק את העולם... רבי יהושע דסיכנין בשם רבי לוי אמר: ועל מה היו מדיינים, אלא זה אמר: בתחומי בית המקדש נבנה זה אמר בתחומי בית המקדש נבנה... יהודה בן אמי אמר: על חוה הראשונה היו מדיינים...” (בראשית רבה כב, ז). ופה ניתנה פרוץ נחמה ליבוץ דברי המדרש (בספרה) “עיונים לספר בראשית” עמ' 28-29). הריכוז נסוב על מניעים תמידיים למאבק ולריב. אמנם כאן עוסקים במניעים החיצוניים ואילו לנו עניין במניע הפנימי. הוא זה שעליו אמרה תורה “ולפתח הטאת רובץ” אך הוסיפה “ואתה תמשול בו” (בראשית ד, ז) הרי לנו יצר מחד, וכה ממשלה של האדם בו – מאידך.

8. ברם, לכאורה נראה, כי לפחות לגבי קבוצה אחת באנושות, אין הדברים תקפים, והיא עשו זרעו. הן כך ברבו אביו: “ועל חרבך תחיה” (בראשית כז, מ) משמע, כל עצמו, כל חייו – חרב. אלא שמאלפת בזה דרשת חכמים: “ועל חרבך תחיה – ר' לוי אמר: עייל חרבך ואת תייר, (ב"ר, סו, ז) כלומר החזר חרבך לדגנה ואתה חי. הרי כאן משמעות הפוכה, יצחק כמציע לעשו דרך שאמנם חדשה היא לו לעשו, אך היא דרך החיים.

9. קידושין כא ע"ב לגבי היתר אשת יפת תואר. וראה במגילת מלחמה ושלוש למוריר הר"ד כהן זצ"ל, הרב דבור, עמ' יד, שהרחיב, כנראה, כלל זה לכל הלכות מלחמה.

צעד אחר צעד, את לומדיה ואת מקיימי מצוותיה, במצוות, בהליכות וברמזים, הן את השקפתה על המלחמה והן את הדרכים לביטולה. נצביע על דוגמאות אחרות.

קריאה לשלום בעת מלחמה

לימדה תורה בהלכות מלחמה – "כי תקרב אל עיר להלחם עליה, וקראת אליה לשלום" (דברים כ, י).

ואמרו על כך בפרק השלום – "רבי יוסי הגלילי אומר: גדול הוא השלום, שבשעת מלחמה אין פותח אלא בשלום, שנאמר: כי תקרב אל עיר להלחם... ואתה תמה, כלום גדלות של שלום נשקפת כאן? מסתבר כי ראו כאן תופעה שאינה מדרכו של עולם. כבר קבע החכם כי "עת מלחמה ועת שלום", ממוצא דבר נלמד שאין דרך, ושמה אף אין ראוי לערבב את התחומים, יען כי לכל עת, וכל דבר יפה בעיתו.¹⁰ באה תורה ואומרת: לא כך, אף בעת מלחמה יש לפתוח בשלום, כי גדול מאוד הוא השלום, עד שפורץ הוא כביכול מן ה"עת" שנקצבה לו ונכנס כאילו בתחומה של המלחמה.

"תדע לך כמה גדול כוחו של שלום. אפילו המלחמה, שאין אדם יורד לתוכה אלא בחרבות וברמחים, אמר הקב"ה: כשתהיו הולכים לעשות מלחמה לא תהיו פותהין אלא בשלום" (דברים רבה יב, ה).

גדול הוא שלום זה שלגביו כביכול הפטיר הקב"ה: "נצחוני בני" שהלכה זו משה יסדה:

"זה אחד משלושה דברים שאמר משה לפני הקב"ה, ואמר לו: למדתני... השלישית – כשאמר לו הקב"ה: עשה מלחמה עם סיחון, אפילו הוא אינו מבקש לעשות עמך, את תתגר בו מלחמה... ומשה לא עשה כן, אלא מה כתיב למעלה 'ואשלח מלאכים' אמר לו הקב"ה: חייך, שאני מבטל דברי ומקיים דבריך שנאמר 'כי תקרב אל עיר להילחם עליה וקראת אליה לשלום'" (במדבר רבה סוף חוקת).

בקריאה לשלום פועל משה כאילו בניגוד להנחיות של מעלה וקובע הלכה חדשה. והקב"ה כביכול מודה ומבטל דבריו מפני דברי משה. קריאה לשלום שלמסה מבטלת צו מלחמה ללא תנאי של מעלה. גדול השלום.

שמה תאמר, קריאה זאת קודמת למלחמה, אך משלא נענתה ניתנה רשות להשחית ונדרחה עניין השלום לגמרי. אין הדבר כן. אף בעת מצור יש ליתן את הדעת על ההצלה והשלום, ועניין זה בהלכות מצור שנינו.

"שנצטוונו כשנצור על עיר, להניח אחת מן הרוחות בלא מצור, שאם ירצו לבדח יהיה להם דרך לנוס משם. כי בזה נלמוד להתנהג בחמלה אפילו עם אויבינו בעת

10. ההשדה מאמרם: 'הוא עדינו העצמי' – כשהיה יושב ועסק בתורה היה מעין עצמו בתולעת, ובעת שיוצא למלחמה היה מקשה עצמו כעץ' (מועד קטן טז ע"ב).

מלחמה...” (רמב”ן, הוספות לספר המצוות, מצוה ה). ומבהיר ה”משך חכמה” [על הכתוב ”ויצבאו על מדין כאשר ציוה ה’” (במדבר לא, ז). שהוא המקור להלכה זו] ”דהרמב”ן סובר דכמו שהיה מצוה לבקש לשלום, כן היא מצוה לחוס על נפשם ולהניח להם איזה צד להציל נפשם ולהניח צד אחד פנוי להיות להם מקום לברוח”¹¹.

החוזרים מעורכי המלחמה¹²

עוד לימדה תורה –

”ודברו השטרים אל העם לאמר: מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו, ילך וישב לביתו, פן ימות במלחמה ואיש אחר יחנכנו. ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו, ילך וישב לביתו, פן ימות במלחמה ואיש אחר יחללנו. ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה, ילך וישב לביתו, פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה” (דברים כ, ה-ז).

מה טעם פטרה התורה אלו השלושה מלהשתתף במערכה?

כבר הסביר יוסף בן מתתיהו בספרו ”קדמוניות היהודים” שאותם אנשים ”מרוב תשוקתם אל אוהבי נפשם, יתרפו במלחמה ויעשו מלאכתם רמיה, לבעבור מצוא מקום להימלט מהמערכה ולשוב אל בתיהם”¹³. ואם לא במעשה כי או במחשבה, כדברי הרמב”ם בספר המצוות (מצוות עשה קצא) ”בעבור תהיה מחשבתו בעניין יחייב לו מיעוט הגבורה במלחמה”¹⁴. נימה נוספת שזור האבן עזרא ”כי ליבו וכל תאוותו לחנוך ביתו, והנה לבו לביתו ולא למלחמה על כן יגוס ויניס אחרים” וכך הרמב”ן שם. כלומר, הבונה, הנוטע והמארגס – ליבם על ביתם ואינם נפנים למלחמה בלב שלם. ויש מקום לחשש כי לא ילתמו, ויגרמו לנפילה ולניסה¹⁵. אלא שאם זה הוא הטעם, כי אז היתה הלכה זאת צריכה להיות תקפה גם במלחמות מצוה ושמא בהן יותר, והנה לגביהן אומרת המשנה במפורש ”במה דברים אמורים

11. יש לעיין בדבריו אלו, שכן מפורש במדרש שדווקא במלחמת מדין אין קיימת הדרישה לפתוח בשלום יצור את המדיינים – אף על פי שכתבתי כי תקרב אל עיר להילחם עליה וקראת אליה לשלום – לאלו לא תעשו כן, ולא תירדש שלומם וטובתם” (במדבר רבה, כא, ה). ויש עוד להאריך בעניין זה, ולא כאן מקומו. כתבנו ”מעורכי” בהצעתו המסתברת של רמ”ש וינקלר בספרו ”משברי ים” על מסכת סוטה, וראה אשר האריך בזה ”מלאכת שלמה” על המשנה, שם ספ”ח.

13. ”ימי עם עולם היא ספר קדמוניות היהודים”, בתרגומו לעברית של קלמן שולמן, וילנא תרמ”ז, עמ’ 247.

14. אף בזה נשקפת לנו התורה כתורת חיים, המכירה חולשותיהם של בני אדם ושיעור המידה עד כמה יש בידם להותגבר. שהרי מחד מחייבת ההלכה כל איש ואיש מישראל בעת מלחמה כי ”ישום נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונו מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה” (רמב”ם, הלכות מלכים ספ”ז) ומאידך יודעת התורה נפש האדם, שבנה ולא חנך, שארס ולא נשא, שנטע ולא חילל, כי ליבו ומחשבתו עליהם.

15. ונפקא מינא מנשיית קשורה בזה הטעם. שהנה כבר חקרו בדין החוזרים, האם פטור מן המערכה כאן או חיוב, היינו שחייבים הם לנטוש המערכה ואסור להם להתגרב. ראה במנחת חינוך מצוה תקכו. ובעל התורה תמימה ביקש להוכיח מהסבר זה, כי טובה עליהם לחזור כדי שלא ימס לבבם ולבב אחיהם. אלא שמשלשון המאירי בבית הבחירה למסכת סוטה מג ע”א, עולה כי אך רשות היא, ולא חובה. ואכן ניתן לומר שאם בטוח האדם בעצמו שליבו שלם רק למלחמה ולא לביתו שוב אין מקום לחשש.

במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה הכל יוצאים, אפילו חתן מחרדו וכלה מחופתה" (סוטה, ספ"ח).

אפשר היה להסביר כי המצוה שבעבורה נלחמים, יש בכוחה להסיר מחשבותיו מביתו ומארוסתו, אלא שהסבר זה דחוק. עוד יש להבין כיצד ישתלב טעם זה עם ההלכה הקובעת "וכל הבונה בית או נוטע כרם בחוצה לארץ אינו חוזר עליהן" (רמב"ם, מלכים פ"ז, יד) ומקורו – בירושלמי – "יכול הבונה בית בחוץ לארץ יהא חוזר? תלמוד לומר ולא חנכו, את שמצוה לחנכו... יכול הנוטע כרם בחוץ לארץ יהא חוזר, תלמוד לומר ולא חללו, את שמצוה לחללו" (סוטה ח הלכה ד) אם אמנם הטעם מפני שליבו על ביתו ועל כרמו, מה לי בית בארץ מה לי בית בחוץ לארץ, בנה אדם בית, ודאי מבקש הוא לחנוך אותו. נטע כרם, ודאי מבקש הוא לחללו.

איש מלחמה ואיש שלום

שמא יש מקום להסבר אחר. צד משותף הוא למארכ אשה, בונה ונוטע, שלושם עסוקים בבניין, בחיים. אמר קוהלת: "עת ללדת ועת למות, עת לטעת ועת לעקור וטוע... עת לפרוץ ועת לבנות... עת מלחמה ועת שלום" (ג, ב-ט).

והבהירו חכמים במדרש קוהלת כי הכל באשר לאחרונה. היינו; עת לבנות בשעת שלום, ועת לפרוץ בשעת מלחמה. הרי כאן ניגוד. וכדרך שזה לעומת זה בעיתים, כן זה לעומת זה באנשים. מי שהוא עסוק בנטיעות, בבניין בית משפחה ובית אבנים, אי אפשר לו להיות בה בשעה איש מלחמה. אין ליקח את השרוי בשלום, בבניין, ולהפקידו עם עושי מלחמה העוסקים בפריצה ובעקירה.

מעתה נבין, מדוע דברים אמורים בבניין ארץ ישראל שכן בנייה של יהודים בחוץ לארץ, אינה בגדר בניין, כעולה מדבריו המפורסמים של החתם סופר: (חידושי למסכת סוכה לו ע"א) "שהעבודה בקרקע גופה מצוה משום ישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים... אבל כשאנו מפורזים... בין אומות העולם וכל שמרבה העולם ישוב, מוסיף עבודת ה' חורבן...".

אף מלחמת מצוה, אם של הצלת ישראל מיד צר, אם של כיבוש ארץ ישראל, דוחה כל מצוה אחרת מפניה. שאין לך בניין גדול משמירתו של עם ישראל ומכיבושה של ארץ ישראל. כיבוש ארץ ישראל הוא בגדר בניין בית לעם ישראל.

מלחמה – דבר של עוגמת נפש

ועדיין הדבר צריך עיון. שכל עוד הדברים אמורים בבית למשפחה, ובכרם לפרנסה, נוחא. כרם, המשנה הרי מפרטת ומחדשת כי "אחד הבונה בית התבן, בית הבקר, בית העצים, בית הארצרות... אחד הנוטע כרם ואחד הנוטע חמשה אילני מאכל ואפילו מחמשת המינין, אחד הנוטע ואחד המבריך ואחד המרכיב" (פרק ח, ב). הווי אומר, די לו לאדם לקנות מחסן או לבנות רפת וכבר הוא נפטר מן החזית, ונשלח לעבודת שירותים בעורף. אי אפשר לו בזה, הרי הוא נוטל חמישה יחורי אילנות ונוטעם ואתה פוטר מלהילחם משך שלש שנים לפחות עד יעשה כרמו היוללים ברביעות. ומשחנך את המחסן וחילל את הכרם נקי יהיה לגמרי – אף

מעבודת שירותים – משך שנה תמימה! כמפורש שם במשנה ד – "ואלו שאינן זיין ממקומן: בנה בית וחנכו, נטע – כרם וחיללו, הנושא ארוסתו".

אין זאת אלא שביקשה תורה לבטא בשחוררים "סיטונאים" אלו את מחאתה השקטה נגד עצם היציאה למלחמת רשות זו. כל שבנה, כל שנטע, כל שארס, כל שירא – ירא מן המלחמה או ירא מעבירות שבידו¹⁶ – כל שרך לבב "ורך הלבב אפילו גיבור שבגיבורים חזק שבחזקים והיה רחמן היה חוזר" (תוספתא סוטה פ"ז הכ"ב) – כל אלו יכולים או מצווים לשוב. ומי יוותר?¹⁷

על הכתוב – "פן ימות במלחמה ואיש אחר יחנכו" הוסיף רש"י: "ואיש אחר יחנכו – ודבר של עגמת נפש הוא זה". וראי נדרש לכך בשל הדגשת הכתוב "ואיש אחר יחנכו". והלא די היה באמרו "פן ימות במלחמה", ונבין שהוא לא יזכה לחנוך. אלא שאם כך יש לתמוה על הכתוב: וכי לא די בעוגמת נפש שבעצם המיתה, ומה מוסיפה הידיעה שאיש אחר יחנכו על עוגמת הנפש? אכן, יש שרצה לראות בזה ביטוי לחולשה אנושית; המחשבה שמא אחר יהנה מפרי עמלו תביא עליו חולשת דעת ורפיון, ואלה עלולים לגרום למותו במלחמה¹⁸.

ושמא פוגשים אנו כאן בדרך החינוך של תורה. הרבה הרבה תחושות אנושיות בסיסיות נימחות בעת מלחמה. האדם נדרש למחות מליבו פחד מן המוות, פחד פן ימות ופחד פן ימית. כך דרכו של עולם, כך דרכו של אדם. במה דברים אמורים, כשיד הכל שווה, אך יש שהוא שונה מן האחרים. הוא בנה ולא חנך, והלז אירס ולא נשא, וזה נטע ולא חילל. הללו פעמים שמפתחים בתוכם כמין חששנות הנראית במבט ראשון קטנונית אף טרדנית. כלפי עצם החשש ממיתה במלחמה מחוסנים לכאורה הכל, זה גורלם של כל הלוחמים. אך לבונה מתלווה נימה לגמרי פרטית; אפשר שימות כמו שאפשר שאחרים ימותו, אך רק אצלו יקרה שאחר יחנוך או אחר יחלל אם ימות. ונפשו עגומה עליו. אכן, מתוך עוגמת הנפש הפרטית הלזו, אפשר תצמח עוגמת נפש אמיתית, – על נפשות העומדות להיהרג – ולא פחות חמור – להרוג. ויש ביניהן שאף לכלל בניין בית לא הגיעו, ועדיין לא זכו לבוא בברית אירוסין, ואף יש שעוד לא נטעו, לא יצרו לא הוסיפו חיוב בעולם, יש לך עוגמת נפש גדולה מזו?

איסור ההשחתה – במלחמה

עוד למדנו –

"כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה, לא תשחית את עצה לנדה עליו גרון, כי ממנו תאכל ואתו לא תכרות. כי האדם עץ

16. דברי רבי יוסי הגלילי במשנה ה שם, ומבואר בגמרא שאף בעבירות על דברי סופרים הדברים אמורים.
17. על רקע זה ניתן להבין את העצה שהשמיע רבי יוחנן בשם אנשי ירושלים "בשאתה יוצא למלחמה אל תצא בראשונה אלא תצא באחרונה כדי שתכנס בראשונה" (פסחים ק"ג ע"א) וזדאי שבמלחמת רשות הדברים אמורים.

18. "גור אריה" למהר"ל.
בספר פרחי רש"י מובא בשם האדמו"ר רא"מ מגור כי צר מאד אם ימות אדם כשמחשבה קטנה זאת על ליבו. ברם, כלום אפשר שזו תהא סיבה לפוטור מהשתתף במערכה עם אחיו?

השרה לבא מפניך במצור. רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אתו תשחית וכתה, ובנית מצור על העיר אשר היא עושה עמך מלחמה עד רדתה" (דברים כ, יט-כ).

באה ההלכה וכאילו הרחיבה

"אין קוצצין אילני מאכל שחוץ למדינה¹⁹ ואין מונעין מהם אמת המים כדי שייבשו, שנאמר: 'לא תשחית את עצה', וכל הקוצץ²⁰ – לוקה. ולא במצוה בלבד, אלא בכל מקום כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקה. אבל קוצצין אותו אם היה מזיק אילנות אחרים, או מפני שמזיק בשדה אחרים, או מפני שדמיו יקרים. לא אסרה התורה אלא דרך השחתה. כל אילן סרק מותר לקוץ אותו ואפילו אינו צריך לו, וכן אילן מאכל שהזקין ואינו עושה אלא דבר מועט שאינו ראוי לטרוח בו מותר לקוץ אותו... ולא האילנות בלבד, אלא כל המשבר כלים והקורע בגדים והורס בניין וסותם מעיין ומאבד מאכלות דרך השחתה, עובר בלא תשחית ואינו לוקה אלא מכת מדרות"²¹ (רמב"ם מלכים פ"ו ח"י).

אם כן מפורש; לא השחתת עצים בלבד נאסרה, אלא השחתת כל דבר שהאדם עשוי להפיק ממנו תועלת. הרחבה זאת אינה אמורה רק ביחס ל"חפצא", היינו לעצמים שלגביהם חל האיסור, אלא גם ביחס למקום ולזמן, לא בעת המצור ובמקומו בלבד, אלא בכל מקום ובכל זמן. מעתה תישאל השאלה, מה ראתה התורה לציין האיסור דווקא ביחס למצור. מה לי מצור מה לי מקום אחר? ומדוע דיברה תורה על עצי מאכל בלבד? והלא טוב יותר שתכתוב התורה על איסור כל תשחית בצורה כוללנית ומקפת, כפי שהוא באמת?²²

איסור ההשחתה – מהלכות מלחמה

התבוננות במיקומה של פרשת בל תשחית תגלה, כי היא חלק מהלכות מלחמה בתורה ומשובצת בתוכן. קודמות לה פרשיות על איסור פחד בעת יציאה לקרב, על דברי הכהן והשוטרים קודם המערכה, על הנפטרים מן המערכה, על חובת הפתיחה

19. כנראה לרבותא, לבל נחשוב שהאיסור מחייסם רק לעצים שלנו או לעצים שנוכל ליהנות מהם, זה שלא כרמב"ן בחוספותיו לספר המצוות מצוות עשה ו.
20. משמע אם רק מגע אמת המים אינו לוקה, ככל הנראה משום שלא עשה מעשה השחתה בפועל אלא רק גרם להשחתה.
21. מחד גיסא קבע הרמב"ם שעובר בלא תשחית, ומאידך גיסא מלקות שלוקה – מכות מדרות הן. משמע שהאיסור רק דרבנן הוא. וראה ברדב"ז. אכן, יש ראשונים המשווים דין המשחית כל דבר לכורת עצי מאכל, הלא הם: הסמ"א, הסמ"ק ור"א ממיץ בספר היראים (סימן שפב), וחז"לם מהמובא במסכת בבא קמא (צא ע"ב); יאמר רבי אלעזר, שמעתי שהמקדע על המת יותר מדי לוקה משום בל תשחית, וראה עוד ברמב"ם, ספר המצוות, לא תעשה, כו.
22. וראה ברמב"ן: דיבר הכתוב בהווה, בעת מצור ומלחמה מצויה ההשחתה ביותר, וראה בשו"ע הרב, הלכות שמירת הגוף סעיף יד, ללמד קל וחומר: אם על של נכרים ובעת מלחמה, קל וחומר לשל ישראל ואף לשל הפקר.

לשלום, על המענה הראוי למחזורי השלום ולמסרבים להצעת השלום. לאחר כל זה באה פרשתנו, ולאחריה פרשת עגלה ערופה ופרשת "כי תצא למלחמה על אויבך". כדי לעמוד על מגמה אפשרית של התורה בסדר הפרשיות, יש לחזור על הידוע, כי התורה אינה ספר חוקים בו נערכים חוקים לפי ענייניהם, אלא היא בראש ובראשונה תורה – המורה דרך לעם, היא ספר החינוך לעם ישראל. הואיל וכך, יש לעמוד על המשתמע מסדר הדברים וממיקומו של איסור בל תשחית, כי אף בהם הוראה גדולה.

תורת מלחמה בנתיבות השלום

ברי כי השלום הוא משאת הנפש, הוא מצוי על פסגת המשאלות, הוא כלי המחזיק את הברכות כולן, אף הוא תכליתה ועיקרה של תורה ויעודם של לומדיה. הגאולה השלימה, תקוות האנושות – כרוכה בשלום. השלום הוא המאפיין את ימי האחרית המקווה, כחזון הנבואה – "לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיה ב, ה).

אך התורה, תורת חיים היא, מכירה בחיים ומכירה את החיים כמות שהם, על הכיעור שבהם ועל צידם האפל. אין התורה עוצמת עיניה מראות את השלילה ואת הקלקלות שבמציאות, והמלחמה – להוותנו – היא מסמני אותה מציאות. כל עוד רשעים אוחזים בחרב, אי אפשר לה לתורה לגזור איסור על נאמניה. אדרבא, מצווים הם להתייצב בזה הנשק כנגד אויבים ומרעים הקמים עליהם או המכינים עצמם לקום. אלא שמלחמה, מלבד היותה רעה חולה כשלעצמה, עוד היא פועלת רעה בהשחיתה כל חלקה טובה בנפשו של אדם. בשיטפה של מלחמה נהרסים גורי מוסר, חברה ותרבות. השפעות שליליות אלו מנסה התורה למנוע, או, למצער, לצמצם ולתחום.

מכאן לקביעת איסור בל תשחית בהלכות מלחמה. מלחמה כל כולה הרס, השחתה, השמדה. כסבורים לוחמים, כי בעת מלחמה הותרה הרצועה. באה התורה ואומרת: השמר לך, בל תשחית! הקפד לבל תשחית עצי מאכל המצויים סביבות העיר עליה אתה צר. הרי אזוהרה זו כתמרור העוצר בעד הלוחמים מהידרדר לאווירת השחתה והרס לשמם.

שיקולים בעת מצור

חכמים ז"ל עיינו הרבה בכתוב ודרשו את שנראה כמיותר.

"רק עץ אשר תדע' – זה אילן מאכל, 'כי לא עץ מאכל הוא' – זה אילן סרק, וכי מאחר שסופו לרבות כל דבר, מה תלמוד לומר 'כי לא עץ מאכל'? להקדים סרק למאכל" (בבא קמא צא ע"ב).

כלומר, בפסוק השני בפרשה (פסוק כ), המדבר על היתר ההשחתה, מתייחסת התורה גם לעצי מאכל וגם לעצי סרק. נמצאנו למדים: כשרושים עצים למצור ואין

כל תחליף, מותר להזדקק גם לעצי מאכל, אלא שהתורה ציוותה לבדוק היטב אם אין עצי סרק בנמצא, באשר יש להקדים עצי סרק לעצי מאכל²³.
 יושם לב: הוראות אלו נאמרות ללוחמים שכבר צרים על העיר ימים רבים לתופשה. [נראה שענייני מלחמה ערוכים בתורה לפי סדר כרונולוגי; "כי תצא למלחמה" (ב, א) "והיה כקרבכם אל המלחמה" (ב, ב) "כי תקרב את עיר להלחם עליה" (ב, י) "כי תצור אל עיר ימים רבים" (ב, יט)]. תחילה קראו אליה לשלום ולא נענו – הרי זו חובה הנזכרת קודם (ב, י-יב), "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום... ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה" – והנה הכ צרים עליה ועדיין לא הצליחו ללוכדה, וגובר הזעם המתלכד עם הרצון לסיים את המלחמה ולכבוש את העיר. ומפקדים שוקלים צעדיהם כיצד להגביר ולהדק מצור, ובתוך שיקולים אלו – טאקטיים, אסטרטגיים ולוגיסטיים – עליהם לשלב גם את השיקול בדבר האיסור של "בל תשחית", ולבקש להם עצי סרק. ורק כשאלה לא ימצאו להם, יוכלו להזדקק לעצי מאכל!

יושם לב: הוראות אלו נאמרות ללוחמים שכבר צרים על העיר ימים רבים לתופשה. [נראה שענייני מלחמה ערוכים בתורה לפי סדר כרונולוגי; "כי תצא למלחמה" (ב, א) "והיה כקרבכם אל המלחמה" (ב, ב) "כי תקרב את עיר להלחם עליה" (ב, י) "כי תצור אל עיר ימים רבים" (ב, יט)]. תחילה קראו אליה לשלום ולא נענו – הרי זו חובה הנזכרת קודם (ב, י-יב), "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום... ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה" – והנה הם צרים עליה ועדיין לא הצליחו ללוכדה, וגובר הזעם המתלכד עם הרצון לסיים את המלחמה ולכבוש את העיר. ומפקדים שוקלים צעדיהם כיצד להגביר ולהדק מצור, ובתוך שיקולים אלו – טאקטיים, אסטרטגיים ולוגיסטיים – עליהם לשלב גם את השיקול בדבר האיסור של "בל תשחית", ולבקש להם עצי סרק. ורק כשאלה לא ימצאו להם, יוכלו להזדקק לעצי מאכל!

גדולה מזאת. את הביטוי הקשה בכתוב – "כי האדם עץ השדה לבוא מפניך במצור" הסביר רש"י – "הרי 'כי' משמש בלשון דילמא – שמא האדם עץ השדה להכנס בתוך המצור מפניך להתייטר ביסורי רעב וצמא כאנשי העיר? למה תשחיתנו?". לאמר, אין העץ צריך להתייטר בשל מלחמה. והדברים תמוהים, כלום מתוך חמלה על האילן אסרה תורה? ואם כן מה בין עץ מאכל לעץ סרק? במבט ראשון תמוהים הדברים. במבט שני אף מרגיזים. הלוחמים מצויים בעיצומה של מלחמה, ומשאין מושגת הכרעה, עומדים התוקפים לצור על אנשי העיר ולהחניקם ברעב ובצמא, האמנם זו השעה לעורר חמלה על הצומח?

ברוגז רחם תזכור

משהגיע המתבונן לכלל רוגז אפשר ירד עתה לסוף דעתה של תורה. אין התורה קוראת עתה שלא להילחם. אך בתוך הלכות המלחמה מצויה גערה נסתרת,

23. אפשר שאף מדוקדק הרבר בלשון התורה – "אוהו תשחית" כלומר: אם שניים לפניך, רק אחד מדם תשחית והוא העץ שאיננו למאכל. ואפשר שאף המלה "תדע" – "רק עץ אשר תרע" – מלמדת כי יש לברוק ולהתבונן היטב.

הגוערת באדם הלוחם בשפת האירוניה; ראה אדם! הנה הוזהרת לבל תשחית עץ מאכל, עץ זה לא נברא אלא לשמש לו לאדם למזונו ולחיותו. את העץ לא תשחית ואת האדם...!?!

ומי שלקח האיסור יהודור עמוק ללבו, לא על איסור "לא תשחית את עצה" בלבד יקפיד, אלא על הגדול והחמור הימנו.

בניין בעת הרס

מעתה, אפשר גם נבין מדוע התייחסה התורה באיסור זה לעץ מאכל דווקא. עץ זה סמל בו, סמל לבניין ויצירה. "וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא יט, כג) "רבי יהודה בר סימון... מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה, הה"ד: 'ויטע ה' אלהים גן בעדן'²⁴. אף אתם כשתכנסו לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה..." (ויקרא רבה כה, ג). כל הנלחם הורס ומשחית, פועל במגמה הפוכה לזו הנתבעת כאן, לכך באה התורה ומתרה: עץ מאכל — מסמל הבניין והיצירה המחודשת — בו אל תפגע²⁵.

חלל באדמה

בין הלכות מלחמה מצינו אף את זאת:

"כי ימצא חלל באדמה... נפל בשדה, לא נודע מי הכהו. ויצאו זקניך ושפטיך, ומדדו את הערים אשר סביבת החלל. והיה העיר הקרבה אל החלל, ולקחו זקני העיר ההיא עגלת בקר... ונגשו הכהנים בני לוי כי הם בחר ה' אלהיך לשרתו ולברך בשם ה'... וכל זקני העיר ההיא הקרבים אל החלל ירחצו את ידיהם על העגלה הערופה בנחל. וענו ואמרו ידינו לא שפכה את הדם הזה ועינינו לא ראו. כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל..." (דברים כא, סוף פרשת שופטים).

אף הלכה זאת אין לה לכאורה כל קשר מיוחד למלחמה. נוהגת היא בימי שלום כבימי מלחמה²⁶. מה טעם ראתה איפוא התורה לשבצה בין דין בל תשחית (שם)

24. דומה שעיקר ההוכחה היא מהמשך הכתוב: "גן בעדן מקדם", ופירושו בעלי המדרש "מקדם" לא בהוראת מקום אלא בהוראת זמן כמו: "מלפנים" "בראשונה".

הזיקה שבין נטיעה לחיים עולה גם מן הסמיכות בכתוב שם "ויהי האדם לנפש חיה, ויטע ה' אלהים גן בעדן". כבר תמחו ראשונים, והלא הסדר הפוך הוא; קדמה נטיעה ליצירת אדם, אף זה מלמד, כי כל עור אין אדם, אין משמעות לנטיעה. ואם מבקשים לשמר נטיעות קל וחומר שיש לשמר את הקדמם בחשיבותו — האדם.

25. אפשר שלכך כתבה התורה "לא תשחית את עצה לנדה עליו גרזן", והרי האיסור אינו מותנה בשימוש בגרזן, אלא להעמיד זה מול זה, גרזן — סמל ההשחחה, לעומת עץ מאכל — סמל הבניין.

26. מאלפת העובדה שהרמב"ם לא הביא דיני עגלה ערופה בהלכות מלכים ומלחמותיהם, בדרך שנהג לגבי איסור בל תשחית, אלא בהלכות רצח ושמירת נפש. ואפשר גם שבעת מלחמה ממש אין נוהגת מצוות עגלה ערופה, שהרי דרשו בספרי: "כי ימצא ולא בשעה שמתויה, מכאן אמרו משרבו הרצחנים בטלה עגלה ערופה", ואין לך שעה מצויה לרצח בשעת מלחמה. אלא שאם גם למעשה לא ינהג דין זה הרי מן הבחינה העיונית אין לך שעה מתאימה יותר לכך משעת מלחמה. על עצם השאלה מדוע באה פרשת עגלה ערופה כאן דנו פרשנים, ראה בראבי"ע, אברבנאל, כלי יקר ועוד.

מצויין עת מצור) לבין דין יפת תואר, הפותח "בכי תצא למלחמה" ? אף כאן דומה כי לא דיברה תורה אלא "כנגד יצר הרע". כנגד אותו יצר הגרל ומתפתח בעיתות מלחמה.

במערכות המלחמה נופלים חללים רבים. או אז נערך אסון של מוות לפי ממדיו. ומה נורא המטבע הלשוני הרווח בפי מפקדים ומומחים צבאיים: "מחירה" של המלחמה. ויש מחיר יקר ויש מחיר זול. חללים מעטים – מחיר זול, ונופל יחד, חלילה, במה נחשב הוא. כלפי זה זועקת תורת היהדות בקול גדול; כי כל יחיד ויחיד עולם מלא הוא, ונפילתו – חורבן עולם.

ועל כן בהימצא חלל באדמה ולא נודע מי היכהו – מצוה תורה כי תהיה כל הארץ כמקדשה. והמולה תהיה, ומרידות קפדניות תערכנה וכל זקני העיר ונכבדיה²⁷ יעמדו נזופים, כאילו האצבע המאשימה כלפיהם היא מכוונת. ומקום בו נערפה העגלה, אסור לעבדו. הוא ישאר בשממונו, שטח בתולי, הזועק באלמותו ובשממונו חזקה זו הזר יש בה לקול דמי החלל שנספגו באדמה הזאת. ואי אפשר להסות קול זעקה זאת לא בעיבור ולא בפיתוח. איך ניהומים לזה החלל לא בבניין הארץ ולא ביישובה. אדם שלא הניחו לו להצמיח פירות, הרי הוא כאילו גוזר כליה על מקומו הימצאו. כך ישאר המקום השומם מצבה לדמים שלא נודע מי שפכם, ואשר אפשר ששופכם ממשיך להיות שרוי בטוב בלא לבוא על עונשו. השונה הלכות מלחמה, חייב ללמוד גם פרשה זאת, על ערכם של חיי אדם יחיד, ועל החובה המוטלת על התורה ונכבדיה לשמור על חיים אלה²⁸.

זו דרכה של תורה, המחנכת לומדיה והחולכים בנתיבתה להתגבר על יצרם קימעה קימעה: "אמרו ישראל לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם, אתה יודע כוחו של יצר הרע שהוא קשה. אמר להם הקב"ה סיקלו אותו קימעה בעולם הזה, ואני מעבירו מכם לעתיד, שנאמר: 'סלו סלו המסלה סקלו מאבן הרימו'. וכן הוא אומר: 'סלו סלו פנו דרך הרימו מכושול מדרך עמי' ולעולם הבא אני עוקרו מכם – וזהסרתי את לב האבן מבשרכם ונתתי וגו'" – (במדבר רבה טו, טז).

ערי מקלט

מעין אותו לקח עולה גם ממיקומה של מצות קביעת ערי מקלט:

"וידבר ה' אל משה... דבר אל בני ישראל... כי אתם עוברים את הירדן ארצה כנען והקריתם לכם ערים, ערי מקלט תהינה לכם" (במדבר לה, ט-יא).

27. אפילו הם מאה (ספרי, רמב"ם פיט מהלכות רצח ה"ג).

28. מצווה נוספת עולה מתוך דבריו של רמב"ם היא מצוות "השבת אבידה". על הכתוב בפרשת "כי תצא למלחמה": "לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים... לא תוכל להתעלם" (כב, א), כתב רמב"ם: "לא תראה את שור – אפילו אתה יוצא למלחמה". דרש כך בשל הסמיכות. מצו גורי ההלכה יש לפקפק בדבר שהרי העוסק במצווה פטור מן המצווה ומדע יתחייב בהשבת אבידה כשעוסק הוא במצוות מלחמה. ואולי לא יהיה נפטור מן הלאו של "לא תוכל להתעלם". אך המסר ברור; להכניס בלב משיב האבידה ענין האבידות הכבידות והנוראות הנגרמות בעטייה של המלחמה, אבידות רבות ועוד יותר אבידות שבנפש. אבידות אלו מי ישיב אותן? העיסוק באבידות שור יפקח העין ולא יוכל האדם להתעלם מאבידות המלחמה. מאידך גיסא, ענין השבת אבידה יש בו כדי להבהיר ולהצדיק ענין מלחמת מצווה כהצללת מיד צר, שהיא כל בולה השבת אבידה.

נשאלת השאלה, מדוע נקבעה פרשת ערי המקלט בזה המקום, בחתימת ספר במדבר. הן זה הספר "כולו במצוות שעה שנצטוו בהן בעומדם במדבר... ואין בספר הזה מצוות נהגות לדורות, וולתי מצוות בעיני הקרבנות שהתחיל בהן בספר הכהנים ולא נשלם ביאורן שם" (רמב"ן בהקדמתו לספר במדבר). מחשבה ראשונה מוליכה לכוון הזימון האקטואלי. הנה עתה, על סף הכניסה לארץ, אמורים הם לקיים מצות ערי מקלט, ויפה ללמד הענין בזמנו. ברם, ראה בספרי על – אתר, כי לא נתחייבו בזאת המצוה אלא רק לאחר כיבוש וחלוקה. נמצא, שנים רבות עוד לפניהם בטרם תתקיים המצוה על ידם. מסתבר כי נקשר העניין לאמור קודם גבי ערי הלויים "ואת הערים אשר תתנו ללויים, את שש ערי המקלט אשר תתנו לנוס שמה הרצח" (לה, ו). כיון שדובר על חלוקת הארץ וגבולותיה ועל ערי הלויים, הוזכר גם עניין זה, ואגב נישנו הלכות רוצח בשגגה ואף רוצח במזיד. ואכתי נראה כי אכן זימון אקטואלי כאן, אם לא לגבי קיום המצוה בפועל הרי לגבי הלקת העולה הימנה. הזמן – ערב כיבוש הארץ. הן בפרשה זאת נצטוו "והזרשתם את הארץ וישבתם בה"²⁹. הרבה דם עתידים בני ישראל לשפוך עם קיום מצוה זאת. ואם אמנם מצוה גדולה היא עד מאד, כבר הורנו ספר החינוך כי "אחרי הפעולות ימשכו הלבבות", ומי אשר ידיו מגואלות בדם עשוי לבו להיות גם בחיי אדם ורגשותיו קהים אף לגבי הרג. ומכאן הצורך בהדגשת חומרת הרצח ובידיעה כי זו העבירה מטמאה לא לבד את הרצח אלא גם את הכלל כולו ואת הארץ. הרי כאן התייחסות אל הספחים השליליים של המלחמה, גם אם מלחמת מצוה היא.

יצר המלחמה על שום מה

ראות הנטייה למלחמה ולמצה כיצר, מעלה שאלה גדולה: על שום מה נטע יוצר האדם יצר רע זה בקרבנו? כלום אי אפשר שיברא אדם זהו מטבעו אוהב שלום ורוף שלום? שמא תאמר שאלה זו מדברים של לפנים היא, שאין בידינו לרדת על סודם של דברים, ועל כן מנועים אנו מחקור בהם ואינם בגדר "כמה שהורשית התבונן" אכתי מקום להקשות על בני אדם. הגמרא במסכת יומא (סט ע"ב) מספרת על אנשי כנסת הגדולה המבקשים שיעקר מהם יצר הרע, ומן השמים נעתרים להם. כך מסופר שם – "ויזעקו בקול גדול אל ה' אלהיהם" – מאי אמור? אמר רב ואיתימא רבי יוחנן: בייא בייא, היינו האי דאתרביה למקדשא וקליה להיכליה וקטלינהו לכולהו צדיקי ואגלינהו לישראל מארעהון ועדיין מרקד בינן. כלום יתבתי לן אלא לקבולי ביה אגרא. לא איהו בעינן ולא אגריה בעינן... זעקו על שעריי יצר הרע של עבודה זרה מרקד ביניהם והן הוא שגרים החורבן הפיסי והרוחני של בית ראשון, וכיצד יעמדו עתה בפניו עם תחילת בית שני. ואכן מתואר שבקשתם זאת נתמלאה ויצר הרע של עבודה זרה נעקר מהם. ולפי שראו שעלה דבר זה בידם, ביקשו גם שיעקר מהם יצר הרע של עריות.

29. זו מצות עשה לדעת הרמב"ן, ראה פירושו לפסוק ג' בפרק ל'.

"אמרו הואיל ועת רצון הוא, ניבעי רחמי איצרא דעבירה... אמר להו (נביא) חזו, דאי קטליתו ליה לההוא כליא עלמא, (יכלה העולם שלא תהא פריה ורביה – רש"י)".
אכן ראוי שאי אפשר לעולם להתקיים ללא יצר זה, והסתפקו איפוא בכך שהחלישו כוח זה של היצר שלא יגרה האדם בקרובותיו.
נמצא יצר הרע של עבודה זרה בוטל, ושל עריות נחלש. והנה, אנו יודעים כי מקדש ראשון חרב בשל שלש העבירות החמורות שהיו בו: "מקדש ראשון מפני מה חרב? מפני ג' דברים שהיו בו; עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים" (יומא ט ע"ב). מעתה, אם אכן ביקשו לעקור גורמי החורבן, מדוע זה הניחו יצר הרע "השלישי" במקומו. לא די שלא ביטלוהו אף לא ביקשו להכחיש כוחו? מסתב" שבתוקפו ובהיקפו איננו כיצר הרע של עבודה זרה וגילוי עריות, וככל זאת יש להתפלא שלא ביקשו על כך כלל. אין זאת אלא שהבינו כי לא רק לשם נטילת שכר נקבע בהם זה היצר (כדרך שאמרו הם לגבי יצר עבודה זרה) אלא שנטייה זאת בשורשה יש לה יעודים חיוביים.

יצר לכבישת יצר!?

אפשר ודברי חכמים יבהירו: "איזהו גיבור הכובש את יצרו, שנאמר: טוב ארך אפים מגיבור ומושל ברוחו מלוכד עיר" (אבות ריש פ"ד). עיקר עניינה, יעודה ותפארתה של הגבורה, להיותה פונה כלפי פנים, לכבוש ולהתגבר על הנטיות השליליות שבאדם. נמצא, הפניית כוח הגבורה כלפי חוץ למלחמות חוץ ולכיבושי חוץ היא זיוף וסטייה ותולדת חולשה, מתוך שלא יכול האדם לכבוש את יצרו הוא מבקש להשתמש בגבורתו כדי לכבוש את הזולת. יפה ניסח את הדבר ש"י עגנון – "ולמה הניח ה' את הגויים? לנסות במ את ישראל הניחם, כמו שנאמר בספר יהושע, רק למען רעת בני ישראל ללמדם מלחמה"³⁰, שלא תשתכח תורת מלחמה מישראל. בדור של ניחול הארץ – מלחמה עם הגויים, בשאר כל הדורות – מלחמת היצר" (הדום וכסא, בכרך "לפנים מן החומה" עמ' 137). אלא שזה גופו צריך עיון, יצר לצורך כיבוש יצר? ומה יעמוד כנגד זה היצר?

האת לעומת החרב

אפשר החזרה אל ימי העדן מקדם, כמו גם ההתבוננות בחזון האחרית יבהירו. מה עיקר עניינו ויעודו של האדם? הרי זה אמור עובר ליצירתו: "ויאמר אלהים נעשה אדם בעלמנו כדמותנו, וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ..." (בראשית א, כו). משנברא האדם הוא מצווה ומתברך – "ויברך אתם אלהים, ויאמר להם אלהים: פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה, ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ" (שם שם, כח).
וקרוב לזה בברכה המחודשת לנח ולבניו – "ויאמר להם: פרו ורבו ומלאו את הארץ. ומראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים..." (שם ט, א-ב).

30. דאי טעות נפלה כאן, שהרי הדברים אמורים בקירוב לשון בספר שופטים פרק ג.

לא להיות יושב ומקבל מן המוכן לפניו נברא האדם, אלא להיות שותף להקב"ה במעשי הבריאה. עניינו ויעודו – להשלים, לפתח ולהטביע את חותמו הוא בעולם. כוחות שנטעו בו למטרה זאת באו: להיות כובש את השממה ולהרבות חיים בעולם, לא כדרך שסברו פסיכולוגים כי נטייה עמוקה למוות היא העומדת בשורשי יצרי המלחמה³¹, אלא להיפך נטייה להרבות השפעה, להטביע חותם. "ובכל הארץ" – שימשלו בארץ עצמה, לעקור ולנתוץ ולחפור ולחצוב נחושת וברזל... – רמב"ן.

"וכבשוה" – נתן להם כוח וממשלה בארץ לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר ולבנות ולעקור נטוע ומהרריה לחצוב נחושת וכיוצא בזה" – רמב"ן³². אלא שבני אדם באיוולתם הפכו את לחרב, ומזמרה לחנית. תחת כבוש השממה ביקשו לכבוש את אחיהם. תחת הטביע חותם ברחבי תבל, ביקשו להטביע חותם בגוף ובגפוש זולתם מבני האדם, והארץ מלאה דמים³³.

אך דבר שיצא מפי הגבורה לא ישוב ריקם. אפשר שדורות רבים יעברו, אך יבוא יום וישוב האדם להיות כאשר עשהו האלהים. את בלי זיינו יהפוך לבלי עבודה, להיות מקיים הצו הקדום "לעבדה ולשמרה". לא עידון אף לא הפנייה לאפיק חיובי, אלא העלאת הנטייה הזאת לשורשה, השבתה ליעודה הבראשית.

כל שאמרנו יפה לכל בני האדם. חביבים ישראל שניתן להם כלי חמדה, היא התורה. מסתבר שיצר זה של נצחנות וריתחא ורצון תוסס לכבוש קשור וכרוך בדרכי לימודה של תורה וליבון הליכותיה. כוח זה באדם שהביאהו להשתמש בסיף הוא זה שניתן בו כרי להגות בספר. על רקע זה יתגלו מקראות ומדרשות רבים, אלא שקצרה יריעה זאת להכילן וצורך יש לעסוק בכך במסגרת נפרדת.

אף להם, לבני ישראל מסכת יצירה נפלאה, יצירת מקדש וכליו, יצירה המממשת נטיות פנימיות לפעילות ולעיצוב והיא חתומה כל כולה בחותם של שלום. אך לכך יוקדש אי"ה עיון במסגרת נפרדת.

31. זו תאוריה שפיתח פרויד. אכן ניתן למצוא הד לרעיון כזה גם אצל מי מרבתינו. הנה כותב הנצי"ב בפירושו לספר דברים (כ, ח) בדברים האלה "ולא ימס את לבב אחיו – ולא הזהירה תורה כמשמעו שלא יסכן את עצמו, ואפשר איש מצוק ומר נפש מבקש המוות, אלא שאסור לאבד את עצמו וטוב לפניו הנופל במלחמה. ואין איסור במלחמה, כמו שאין המלך מוזהר מלעשות מלחמת הרשות הגורם סכנת נפשות... הכי נמי אין איסור לאדם להכניס עצמו למלחמה ולסכן עצמו". הנה נטייה להתאבדות היא העשויה למשוך אדם למלחמה, ולנצי"ב זו דרך לגטימית שאיפשרה תורה.

32. הנה כך מתארת הסופרת איין ראנד תחושתם של משתתפים במבצע בנייה מופלא: "השובת האדם לגבעולי העשב הראשונים... לתכלת הראשונה של השמים – החשובה המזמרת לא לעשב, לעצים ולשמים, אלא לטעם הגדול של ההתחלה, של התקדמות מנצחת, של ודאיות שבהישג... התנועה, התכלית, ההגשמה. הם קיבלו את הרגשת הנעורים לא מתוך עלים ופרחים, אלא מנרדכי עץ, מאדי קיטור, מגרשי אבן ולוחות וכוכות המתנשאים מתוך הקרקע.

הם היו צבא וזה היה מסע צלב. אך איש מהם לא חשב על כך חוץ מסטיוואן מלורי. סטיוואן מלורי בנה את המזוקקות ואת כל עבודות הפיסול... קרב – חשב סטיוואן מלורי – הוא מושג מושחת, אין הוד במלחמה ואין יופי במסע צלב אנשי, אך זה היה קרב, זה היה צבא ומלחמה – והנסיון הנעלה ביותר בחיי כל אדם שנטל בו חלק". (מתוך הספר "כמעין המתגבר" עמ' 644 בתרגום העברי)

33. הרי זה בבחינת האמור בבריאת האשה "עור כנגדי" ונאמר בפרקי רדבי אליעזר (פ"ב) "אם זכה תהיה לו לעור, ואם לאו – לנגדו – להלחם". כוחות שונים שהיו אמורים לעזור זה לזה ולהפירות זה את זה, הופכים להיות – אם לא זכו – לכוחות מנוגדים עוינים המצירים זה עזרו של זה, נלחמים זה בזה והורסים הקיים תחת ליצור חרשות.

בעל מלחמות עושה השלום

להשלמת העיון יש להבהיר נקודה נכבדה. שאלת המלחמה, כמוה כשאלת הידיעה והבחירה. מחד, חייב האדם וחייב הציבור להישמר משפוך דם ומהילחם. אך מאידך, משפורצת מלחמה ודמים ברמים נגעו, ודאי שיר של מעלה בדבר, כפי שעולה ממקרא כתוב ומדברי חכמים. — "כי מהאלהים המלחמה" (דברי הימים א ה, כב). "... נכנסה מלכות פרס אחריה... אמר להם הקב"ה: במה עסקתם? אומרים לפניו: ריבונו של עולם! הרבה גשרים גשרנו, הרבה כרכים כבשנו, הרבה מלחמות עשינו, וכולם לא עשינו אלא בשביל ישראל כדי שיתעסקו בתורה. אמר להם הקב"ה: כל מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם. תיקנתם גשרים ליטול מהם מכס, כרכים — לעשות בהם אנגריא. מלחמות אנו עשיתי, שנאמר: ה' איש מלחמה" (עבודה זרה, ב ע"ב).

כשגורלו של אדם ועל אחת כמה וכמה כשגורלה של אומה נתון על כף המאזניים; להיות או לחדול, אי אפשר שלא להשגחה העליונה היא שמכרעת וקובעת. ואף אם דומה כי מלכי בשר ודם הם פועלים ומפעילים, כבר אמר המלך החכם: "פלגי מים לב מלך ביד ה', על כל אשר יחפץ יטנו" (משלי כא, א). לא זו אף זו, יש ומלחמות של מטה הן ביטוי למתחים רוחניים עליונים. הן על כך התפלל רב ספרא בסוף תפילת עמידה שלו. "רב ספרא בתר צלותיה אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה" "בחבורת שרי האומות, שכשהשרים של מעלה יש תגר ביניהם, תיכף יש קטטה בין האומות" (רש"י ברכות טז ע"ב).

מה יעשה איפוא אדם נוכח תגרות ועימותים עליונים? — יתפלל. יבקש ממי שהוא שלום שישכין שלום בעולמו שלו. להיות עיני כל צופות אל עיר האלהים שבשמה שלום, ואזניהם כרויות לשמוע תורה אשר מציון ודבר ה' מירושלים.